

Մինչեւ այսօր գիւղին մէջ կը հաւատան
Որ բանաստեղծը չէ մեռած երբեք.
Անոր արեան կաթիլներէն կը բողբոջին
Ամէն ամառ կակաչները կարմրաբոբ.
Եւ անոր բիբերուն զարմանաբաշ երկինքէն
կապուտիկներ կը գեղազարդեն հասկերը ոսկի...

Մինչդեռ ես, երբոր մեռնիմ այս խոր ծերութեան մէջ,
Ամէն մարդ գլուխը շարժելով պիտ' ըսէ. «Շա՛տ ապրեցաւ.
« Արդէն ոսկորները պարպուած էին իրենց ծածկէն.
« Խելագարի ոստումներով կը փախէր ան,
« Մորիկի բռնուած մէկու մը պէս, որ կորուսած էր ուղին.
« Մագերը հովին՝ ինքն ալ չէր գիտեր քէ ո՛ւր կ'երթար...
« Մահը փրկութիւն էր անոր համար...

Ո՛վ մահ, հագար անգամ ողորմելի եւ դժբախտ,
Մահ՝ որ ոչ իսկ առկայծ ֆրագ մըն ես,
Այլ մոխիր մոռացութեան, որ ամէն օր փչւմ կը դիգուի
կազմելով հողաքումբը մահաբոյր...
Մահ՝ զոր սգալն իսկ ծիծաղելի է պարզապէս.
Մահ, որ ցոլք մը չունի յաւերժութեան մէջ,
Այլ անխուսափելի ու սովորական դէպք մըն է որ տեղի կ'ունենայ
Բազմաժխոր օտար ֆաղափի մը մէջ:

Ա՛հ, ինչո՞ւ աստուածները չգրացին ինձի...

Բայց, ո՞վ գիտէ...

Թերեւս անոնց ողորմածութեան
Արժանի ըլլամ, երբ իջնէ խաւարը մահասարսուռ,
Անխնայ ընձիւղի ուռենի մ'արտասուաբոր,
Եւ անկատարիս վրայ լայ գաղտնօրէն
Երկար մագերը քափելով անյիշատակ գերեզմանիս վրայ...

ԱՐՍԷՆ ԵՐԿԱԹ

• Գ Ր Ա Ւ Օ Ս Ա Կ Ա Ն •

ՎՐԱՅԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԶՈՒԹԻՒՆ (ռուսերէն): Գրեց Շ. Ամիրաշվիլի: Փոքր ֆառածալ, լաքակալ, էջ 72+126 գուրուր եւ անգոյն արտահանութիւններ, 1966, Մոսկուա:

Շարժա Իստոյիչ Ամիրաշվիլիի այս կարեւոր հրատարակութիւնը ճիշտ ժամանակին կը կատարուի, զուգահեռաբար Ս. Ղազարու ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԶՈՒԹԻՒՆ հատորի զմայլելի ու ճոխ հրատարակութեան:

Անմիջապէս աւելցնեմ որ ռուսերէն լեզուի իմ անդիտութիւնս, հակառակ ցանկութեանս, դժբախտաբար ինձի թոյլ չի տար որ զբախտեմ հատորին այն մասը, որ սկզբի 47 էջերը կը գրաւեն եւ ուսումնասիրութիւնն են ներկայ հատորով ներկայացուած վրացական մանրանկարներուն: Ընդամէնը մէկ էջ գրաւող անդլիերէն ամփոփումը, դժբախտաբար, անբաւարար է: Հոն բացառապէս կը շեշտուի որ վրացերէն ձեռագիրները կը պարունակեն շատ մը նմոյշներ աշխարհիկ մանրանկարչութեան:

Առաջին ձեռագիրը Քրիստոսի 897 թվին գրուած եւ մանրանկարուած՝ Ատիշի Աւետարանն է, որ այժմ կը պահուի Մետախի շրջանային թանգարանը: Զարմանալի է որ այս Աւետարանը ունի Ղուկաս եւ Յովհաննէս միասին, ոտքի կանգնած, իսկ Մարկոս՝ նստած՝ մանրանկարուած: Աւետարանիչները նմանութիւն չունին ո՛չ Մլքէի (Քրիստոսի 862էն) եւ ո՛չ ալ Էջմիածնի (989էն) Աւետարաններու աւետարանիչներուն հետ. վերջին երկուքին մէջ ալ ոտքի վրայ ներկայացուած աւետարանիչները, իրենց աջ ձեռքերը վեր բռնած են՝ օրհնելու երեւոյթով, մինչ Ատիշի Աւետարանին մէջ՝ իրենց երկու ձեռքերով բռնած կ'երեւան Աւետարանը: Տարազան շարադրութիւնը եւ մանրամասնութիւններն ալ կը տարբերին հայկականներուն

եւ վրացականին միջեւ, որ աւելի նմանութիւն մը ունի Ս. Ղազարու Ագրիանուպոլսոյ աւետարանիչներու մանրանկարներուն հետ, որոնք անտարակոյս 1007 Քրիստոսի թուականին մանրանկարուած են: Ատիշի Աւետարանին Մարկոսի մանրանկարը շարադրական գլխաւոր դեր ունի մէջ՝ նմանութիւն ունի Ս. Ղազարի Տրապիզոնի կոչուած Աւետարանին այն նկարին՝ ուր չորս Աւետարանիչները մէկ էջի վրայ ներկայացուած են Մարկոսին հետ, որ հաւանաբար ԺԳ. դարու սկիզբէն է: Ատիշի Աւետարանին Ղուկասի եւ Յովհաննէսի մանրանկարները արդեօք նոյն մանրանկարիչէն են՝ որ գծած է Մարկոսի մանրանկարը: Արդեօք կարելի՞ է ապացուցանել որ Ատիշի այս երկու մանրանկարեալ թերթերը գրչութեան ժամանակէն են՝ թէ մէկ կամ երկու դար աւելի վերջը գծուած եւ ազուցուած ձեռագիրն: Յաւալի է որ Մարկոսի մանրանկարը գրեթէ անճանաչելի վիճակ մ'ունի: Իսկ կանոններուն խորանները երկկամար են՝ Ատիշի Աւետարանին մէջ, նրման Ագրիանուպոլսոյ Աւետարանին, թէ եւ յետագայ ձեռք մը (ինչպէս կարելի է նշմարել թիւ 3 եւ 4 նկարներուն մէջ) սրբած է կամարներուն կեղծոնի սիւները եւ կանոններուն գրաթիւերը նշանակած:

Թիւ 5 նկարը միակամար գրչութեան աւելի ժամանակակից կ'երեւի՝ քան թիւ 3 եւ 4, նմանութեան եղբայրակալ Մլքէի եւ Էջմիածնի միակամար խորանին՝ ծիրանի դօտիածէ կազմութեամբ եւայլն: Ատիշի Աւետարանին թիւ 6 խորանը իր շարադրութեամբ խիստ աւելի կարեւոր եւ շահեկան է: Էջմիածնի Աւետարանը ունի ասիկա, եւ Ստրէկոպսկի զայն Սըրբարան կոչած է: Ատիշիյն չի նմանիր Էջմիածնին, բացի անկէ՝ որ երեք խորաններ ունին երկուքն ալ (նոյնը նաեւ Երուսաղէմի թիւ 2555) եւ հանդուցով վարապոյրի գործածութեան ծանօթ են (Ատիշիյն մէկ վարապոյր՝ կեղծոնի խորանին մէջ, իսկ Էջմիածնի ու Երուսաղէմի թիւ 2555՝ երեք խորաններուն մէջ ալ վարապոյր): Ատիշիյնը բոլորովին կը տարբերի՝

անկամար եւ երկխորան, անվարադոյր Ռարուլայինէն: Վերջապէս յիշենք որ Ատիշի խորաններուն բոլոր սիւներն ալ մարմար են՝ նման հայկական խորանասիւններուն, եւ Ատիշի երկկամար խորանները նոյն իսկ մանրամասնութեանց մէջ՝ կը նմանին էջմիածնի Աւետարանին երկկամար կանոնախորաններուն, քաջալերելով մեր կասկածը թէ էջմիածնի Աւետարանին եւ Ատիշի Աւետարանին դոնէ կանոնախորանները ունեցած են հասարակաց օրինակ մը, եթէ մէկը միւսէն օգտուած չէ:

Յաջորդ Աւետարանը, 940 թուին գրուած, ձրուշի Աւետարանն է, որ վրացական ձեռագրաց հաստատութեան մէջ կը պահուի՝ իբր թիւ 1660: Մանրանկարչական շարադրութեամբ եւ գործադրութեամբ՝ շատ շահեկան է այս գործը, եւ կ'արժէ լուրջ կերպով ուսումնասիրել: Հաւանաբար 940ին գրուած այս ձեռագրի մանրանկարներուն համար՝ շատ աւելի վաղ ժամանակ պատրաստուած մանրանկարներ նախադադար եղած են: Օրինակ, կոյրին բուժման մանրանկարը (թիւ 7)՝ ինծի ենթադրել կու տայ որ 2. կամ է. դարէն մանրանկարներ նախադադար եղած են այս Աւետարանին մանրանկարներուն: ձրուշի Աւետարանին մանրանկարները զլիաւորաբար արեւմտեան ըմբռնումի հետքեր կը կրեն:

Յաջորդաբար կը ներկայացուին թերթեր՝ ԺԱ. դարէն Նոր Կտակարանէ մը, որոնք կը գտնուին Վրաստանի պետական գեղարուեստից թանգարանին մէջ: Շատ յաջող գծարուեստով այս երեք մանրանկարները իրապէս տաղանդաւոր մանրանկարիչի մը ստուերադիմերն են, որոնք կրնան նոյն իսկ ԺԱ. դարէն ըլլալու տեղ՝ ԺԲ. դարէն ալ ըլլալ:

Յաջորդ ձեռագիրը, Բագաչկերտի 2-րդ քանդակի Յայամաուրքն է, 1030 թուականէն, Վրաստանի Ձեռագրական Հաստատութեան թիւ 648: Այս եւ նոյն Հաստատութեան թիւ 484 Ալավերտի կոչուած Աւետարանը՝ 1054էն, եւ նոյն Հաստատութեան թիւ 1ը, Գրիգոր Աստուա-

ծարանի կեանքն ու գործը պարունակող ձեռագիրը՝ 1031 թուէն, Պոլիս օրինակուած, ցոյց կու տան այլեւս ճոխութեան նշաններ սովետականացած արուեստի: Նոյն Հաստատութեան թիւ 734էն տրուած երկու մանրանկարները (մին գունաւոր) թիւ 28 եւ 29, նշանակուած ԺԱ. դարէն, անսթեկեթ տաղանդաւոր արուեստագէտի մը գործերն են, ժամանակուան վրացական մանրանկարչութեան ընտիր նմուշներ:

30-33 չորս նկարները առնուած են նոյն Հաստատութեան թիւ 1335 Վանիի կոչուած՝ ԺԲ. դարու նշանակուած Աւետարանէն: Վրացական մանրանկարչութեան գեղեցիկ նմուշ մըն է, բծախնդիր մանրամասնութեամբ եւ նրբութեամբ գրծուած: Իր ոճը եւ ճոխութիւնը կ'ընկերան հայկական մանրանկարչութեան ԺԳ. դարու վերջի կէսին գործերը կը յիշեցնէ, եւ շատ հաւանական է որ այս Վանիի Աւետարանին համար նշանակուած ԺԲ. դարը քիչ մը կանուխ ըլլայ. աւելի ժամանակայաբար պիտի ըլլար ատիկա նշանակել ԺԳ. դարու երկրորդ կէսին:

Նոյն հաւաքման Ղերաբիի Աւետարանը, ԺԱ-ԺԲ դար նշանակուած, վրացական մանրանկարչութեան բարձրարուեստ մէկ նմուշն է: Նկար 34, որ Ղուկասին մանրանկարը կը ներկայացնէ, ուսումնասիրուած մանրամասնութեանց շատ ընտիր ու կատարեալ օրինակ մըն է: Ասկէ նուազ չէ թիւ 37 նկարով ներկայացուած Սր. Կոյսին, Քրիստոսի եւ Յովհաննէս Մկրտչի բոլորիջեան (ցաւալիօրէն մասամբ եղծուած) մանրանկարը, իր մանրանկարչական բացարձակ նրբագծութեամբ: Այս ձեռագիրը նոյն հաստատութեան թիւ 908 Աւետարանն է: Նոյն դարերուցի, սակայն նուազ վարպետ մանրանկարիչի գործ է նոյն հաստատութեան թիւ 1667, որ ծանօթ է իբր ձրուշի Աւետարան: Ասոր ալ նշանակուած է ԺԲ. դար: Գուցէ քիչ ինչ կանուխ է նշանակուած ԺԲ. դարը՝ մանրանկարչութեամբ մեծարժէք այս Աւետարաններուն համար:

Մեծապէս շահեկան վրացական մանրա-

նկարչական գործ մըն է, ինքնատիպ կերպով շարադրուած «Աւետման» մանրանկարը, ԺԳ. դարէն, առնուած նոյն հաստատութեան թիւ 26 Աւետարանէն: Յաջորդ նկարները, թիւ 53-55, առնուած են նոյն հաւաքման թիւ 109 ձեռագրէն, որ Գրիգոր Աստուածարանի գործերուն օրինակութիւնն է, ԺԲ. դար նշանակուած:

Գլուխ գործոց ձեռագիր մըն է նոյն հաւաքման թիւ 65ը, որ 1188ին գրուած աստղաբաշխութեան մասին աշխատութիւն մըն է, այսինքն՝ աշխարհիկ մանրանկարչութեան հարուստ եւ շատ թանկագին ձեռագիր մը: Արուեստը այս ձեռագրին մանրանկարներուն մէջ շատ կը յիշեցնէ «Պաղտատի» կոչուած իսլամական արուեստը, եւ սակայն ասիկա կէս դարով կը կանխէ «Պաղտատի» գաղղոցին մեղի ծանօթ թուականով հնագոյն համբաւուր ձեռագիրը, որ կը պահուի Փարիզի Bibliothèque Nationaleի մէջ: Այս նոյն արուեստի գաղղոցին գործն է նաեւ Երեւանի Մատենադարանին Հաղբաթի նշանուոր Աւետարանը, 1211էն: Ուրեմն, վրացական այս 1188ի Աստղաբաշխական ձեռագիրը, իր մանրանկարներով, հնագոյն եւ խիստ քննարկելի մնոյցն է «Պաղտատի» գաղղոցի վերագրուած մանրանկարչական արուեստին: Հաւանական է որ այս գրչագիրը նախատիպ ունեցած է արաբերէն նման գործ մը, քանի որ՝ ինչպէս որոշ կ'երեւի թիւ 58 նկարին մէջ՝ արաբերէն «քիւֆի» զարդադրածները օրինակուած են եղածին պէս: Այսու հանգիստ, որոշ կերպով վրացական արուեստը խառնուած է օրինակուած բնատիպին արուեստին մէջ, այս թիւ 65 վրացական ձեռագիրը ընկելով հաւաքման կարեւորագոյն ձեռագիրներէն մին:

Անառարկելի կերպով վրացական արուեստի գործ է նոյն հաստատութեան թիւ 1665 Սաղմոսը, որուն նշանակուած է ԺԳ. դար: Մենք այս ալ կը նկատենք մանրանկարչական գլուխ գործոց մը վրացական արուեստի, ուր աշխարհիկ ազդեցութիւնը կը տիրապետէ կրօնական մանրանկարներուն մէջ իսկ: Սակայն ԺԳ.

դարը՝ որ մանրանկարներուն եւ գրչութեան համար նշանակուած է, քիչ մը կանուխ կը գտնենք, եւ ամենականուխ կը համարինք ԺԳ. դարու երկրորդ կէսը: Շահեկան է այս Սաղմոսին մանրանկարներուն ոմանց այնքան նմանութիւնը՝ Ս. Ղազարի մանրանկարեալ Վարք Աղեփսանդրի մանրանկարներուն, ինչպէս նաեւ իմ հաւաքածոյիս, 1526էն, Վարք Աղեփսանդրի մանրանկարներուն հետ (Գրիգորիս Աղթամարցիէ մանրանկարեալ), թէև վրացական այս Սաղմոսին մանրանկարները շատ աւելի արուեստով եւ նրբութեամբ պատրաստուած են եւ անտարակոյս աւելի հին են:

Վրացական արուեստի սքանչելի նմուշ մըն ալ է նոյն հաստատութեան թիւ 25 ձեռագրէն առնուած թիւ 74 գունաւոր նկարը, ուր Քրիստոս Սամարացի կնոջ հետ հորին քով կը ներկայացուի. նկարին արուած է ԺԳ-ԺԵ դարու ժամանակ:

Յաջորդ թիւ 75-78 նկարները առնուած են վրացական Պետական Գեղարուեստական թանգարանին Ժ2. դարու Սաղմոսէ մը: Որոշ կերպով եւրոպական արուեստի ենթակայ մանրանկարչութիւն է ասիկա, առանց որեւէ գեղարուեստական ակնառու արժանիքի: Արուեստի քիչ մը աւելի գնահատելի գործ կրնանք նկատել վրացական Ձեռագրական Հիմնարկութեան թիւ 1452 ձեռագիրը, 1674էն: Շատ աւելի շահեկան եւ արժէքաւոր են՝ իբր վրացական արուեստի արտայայտութիւն՝ նոյն հաստատութեան թիւ 30 գրչագրի մանրանկարները, 1681էն, որոնք քիչ մը կը յիշեցնեն նոյն ժամանակի Սպահանի Նոր Զուլայի մանրանկարչութիւններէն ոմանք: Թիւ 91-122 մանրանկարները, որ այս հատորին մէջ կ'երեւին երբեմն գունաւոր եւ երբեմն սեւ ու ձերմակ, ըստ իս խոշոր նպատակ մը չեն բերեր վրացական արուեստին, եւ քիչ մը շատ ստիկօրէն կը հետեւին պարսկական այդ ժամանակներուն ոճին: Թիւ 94ը կը ներկայացնէ Շոթա Ռուսթաւելիի մանրանկարը, իբր ԺԲ-ԺԳ դարէն, որ ԺԵ. դարուն վերանորոգուեր է: Դժբախտաբար, այս մանրա-

նկարը ժ-ԺԳ դարերն ոչ մէկ բան պահած է, եւ աւելի ուշ ժամանակի պարսկական անարուեստ երեւոյթն ունի:

Ինծի համար մեծապէս հետաքրքրական է ձեռագրական հաստատութեան թիւ 599ը, որ Ընձնադրին 1646էն մէկ օրինակութիւնն է, որուն մանրանկարներուն արուեստագէտը՝ ցոյց տալով հանդերձ պարսկական արուեստին ազդեցութիւնը իր գործերուն մէջ՝ սակայն ընտիր կերպով կը շեշտէ վրացական արուեստը, եւ իր թարմ ու զուարթ ձեւաւորումներով՝ ինքզինքը կը յայտնարէ որպէս վարպետ ու տաղանդաւոր մանրանկարիչ մը:

Այսքանով կը փակենք այս մեծապէս գնահատելի հատորը, նուիրուած վրացական արուեստին, որուն մասին մենադրութիւններ զժախտաբար լայն չափերով ծանօթ չեն: Իցի՛ւ թէ այս հատորն ալ ունենար վրացական արուեստին նըւերեալ անդիւրեքն բաժին: Ամբողջովին իր այս հատորին համար բրած ընտրութիւններով՝ ինքզինքը ցոյց կու տայ ընտիր հասկացող ու գնահատող վրացական մանրանկարչական արուեստի:

Յուանք եւ մաղթենք որ նման գործերու հրատարակութիւնը այսպէս ձեռնհասօրէն շարունակուի:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

ՊԱՏԱՐԱԿԻՒԻՒՆ ՓԱՐԷՉԻ ԵՒ ՎԵՆԵԱՅԻ
նաեւ ՊԱՏԱՐԱԿԻՒԻՒՆ ՎԵՆԵՏԻԿ ՔԱՂԱ-
ՔԻՒՆ: Աշխատութեամբ Փրոֆ. Կարոյ
Ա. Մելիք-Օհանջանեանի: Լաքսիպոլ,
ուրաքաղ, էջ 306: Երեւան, 1966:

Անտարակոյս պատկառելի, բազմա-
վաստակ եւ իսկական գիտնականին ա-
նունն իսկ պիտի բաւէր այս հատորը՝ նը-
ման շատ մը հրատարակութեանց մէջ՝ ա-
ռաջնակարգներէն մէկը համարելու: Մե-
լիք-Օհանջանեան ըծախնդիր, մանրակր-
կիտ աշխատասիրող մըն է: Ծերունա-
զարդ գիտնականը, որուն երիտասարդա-
կան աւելներ եւ կորովը հիանալի է, ճիշդ
չէ խնայած՝ հրատարակութեան յանձնե-

լու հատորին երկու բնագիրներուն դի-
տական եւ բազմաթիւ օրինակները:

Մելիք-Օհանջանեան նախ մեղի կու տայ
«Յովհաննէս Տէրզնցու կեանքն ու գոր-
ծը»: Նախ սեղմ՝ այլ տխուր նկարագրու-
թիւնը կը տրուի ժամանակուան Հայաշ-
խարհի մասին, պատմելով աւերն ու կո-
տորածը, որուն ենթարկուած էր ան ան-
զապար: Հետզհետէ կը ներկայացուի
Յովհաննէս Տէրզնցի: Հետաքրքրական եւ
յաջող է կենսագրական այս փորձը. մենք
համաձայն ենք յարգելի հեղինակին՝ երբ
այս մասը աւարտելով՝ կ'ըսէ. «Մենք
տրամադիր ենք կարծելու, որ նա Փարի-
զի եւ Վիեննայի պատմութեան նման,
կամ, թերեւս, փոքր ինչ տարբեր, բայց
զրական նոյն տեսակին վերաբերող գեղ-
արուեստական երկեր էլ ստեղծագործած
լինի» (էջ 36): Ձեռագրաց իմ հաւաքա-
ծոյիս մէջ, ժէ. դարեան նոտրդիր ժողո-
վածուի մը մէջ, կայ անաւարտ երկար
վիպասանութիւն մը, որուն խորագիրը կը
պակսի, եւ լուսանցքին ունի կարմրաւ ա-
ռաջարանութիւն եւ որուն սկզբի տունն է.

«Ո՞վ դու չորհօք լցեալ պատանի.
Լուր գպատմութիւնս, դի է պիտանի.
Որ է կուսին ժենովէֆայի.
Դրստեր ումեմն մեծի իշխանի»:

Դժբախտաբար տաղիս հեղինակը կամ
թարգմանիչը կը պակսի. բայց ո՞՞ր եւ
երկար վէպի հանգամանքը կ'ապահովը-
նեն որ Յովհաննէս Տէրզնցին ըլլայ անոր
հեղինակը, կամ աւելի ճիշտ՝ թարգմա-
նիչը:

Յաջորդ գլուխը նուիրուած է «Փարէզի
եւ Վիեննայի Պատմութեան Եւրոպայում»:
Ասոր կը յաջորդէ նոյն վէպին կամ պատ-
մութեան հաջերէն թարգմանութեան
հարցը: Վաստակաւոր հեղինակը ցոյց
կու տայ որ վէպին հայերէնը թարգման-
ուած չի կրնար ըլլալ Փրանսերէնէ, իտա-
լերէնէ կամ լատիներէնէ: Սակայն, պարզ
կը յիշուի որ վէպը թարգմանուած է «ի
Փրանսի լեզուէ ի հայի», եւ մենք կրնանք
տակաւ իրը ճիշտ ընդունիլ, քանի որ վէ-
պը հեղինակուած է Փրանսերէն: Արդ,

գժուար թէ Յովհաննէս Տէրզնցի կամ իր
պատանի որդին՝ վէպ մը թարգմանելու
չափ Փրանսերէն գիտնային, եթէ երբեք
քիչ շատ Փրանսերէն գիտէին: Ո՛չ ալ
պատճառ մը կայ որ խորհինք այս վէպին
թարգմանութեան ստիպողական ու թեան
մասին: Յով. Տէրզնցին գժուար թէ վէ-
պեր կարդալով ժամանակը անցընէր՝ իր
բուական ալեկոծեալ կեանքի ընթացքին:
Ուրեմն, մենք կը խորհինք որ Յով. Տէր-
զնցի որդին՝ պատանի Սալաուտը կար-
գացեր էր Փրանսերէնէ խալեբէնի (դա-
տելով անուանց տառադարձութենէն ու
հնչումներէն) թարգմանեալ օրինակ մը,
վերահասու ըլլալով որ վէպը Փրանսերէ-
նէ խալեբէնի թարգմանուած էր: Ան
կրնար սիրահար ըլլալ այս վէպերուն, եւ
քանիցս կրնար կարգացած ըլլալ բացա-
ռապէս այս վէպը. եւ երբ Մարտիկոյ
մէջ իրենց կամքէն անկախ պատճառով՝
Յով. Տէրզնցի եւ իր որդին Սալաուտը
արդիւրեւ կը մնային, ինքզինքնին ըզ-
րադեցնելու ընտիր միջոց մը գտած ե-
ղան՝ այս կամ ասոր նման վէպերու հա-
յերէնը պատրաստելով: Եւ որովհետեւ
Սալաուտը որդին էր որ ուղղակի ծանօթ
էր վէպին, ինքը յիշուեցաւ «թարգմա-
նիչ», այսինքն՝ իր հօր Յով. Տէրզնցի
այս վէպը ՀԱՅԵՐԷՆ պատմողը, իսկ հայ-
րեն Յով. Տէրզնցի իր կարգին (իրը եր-
կուքէն ձեռնահասը հայերէնի գրութեան,
խմբագրութեան եւ յանդաւորման) տա-
ղաչափեալ հայերէնով ՏՐԱՄԱՐԵԱՆ
(կարդով պատմած, շարադրած) է նոյ-
նը: Ասով կը պարզուի եւ կը բացատրու-
ուի խորագրի եւ վերջի յիշատակարանի
տարբերութիւնը, եւ կը պարզուի թըն-
ճուկը վէպին հայերէն թարգմանութեան:
Այսպէսով կը բացատրուի նաեւ վէպին
հայերէն թարգմանութեան Փրանսերէն
բնագրերուն հետ ունեցած անհարադա-
տութեան հարցը:

Յաջորդ գլուխը նուիրուած է վէպին
հայատառ թուրքերէն տարբերակին
(թարգ. Երեմիա Քէօմիւրճեանէ): Հոս
ալ իր գիտողութիւնները սրամիտ ու ի-
րաւացի են: Սակայն, իր ամփոփումին

վրայ պիտի աւելցնենք նաեւ հատուած
մը, այսինքն թէ Երեմիա Քէօմիւրճեան
զուլաացած է իր՝ իրր թէ՛ թարգմանու-
թեան մէջ առնել ինչ որ կաթոլիկ քրիս-
տոնական, կամ պապական էր: Անիկա
անշուշտ նկատի ունեցած է ժամանակ-
ուան բուն հակահոմէական շարժումը:
Անիկա կրնայ ըլլալ նաեւ պատճառը Յով-
հաննէս Տէրզնցի ու Սալաուտը չիշ-
ուելուն: Քէօմիւրճեան լատինագէտ մը
չէր՝ վէպ մը թարգմանելու չափ, եւ ար-
դէն տարակոյս չկայ, որ հայերէն վէպն
էր որ ան թուրքերէնով մշակած է: Եւ
սակայն ան որոշապէս չ'ուզեր յիշել
«Փոսնիկ» կոչումը, որ հայերէն թարգ-
մանութեան մէջ կայ, ու կը նախընտրէ
անխոստ «լաթին»ը գործածել: Քէօմիւր-
ճեան լաւ ծանօթ էր «լաթին» եւ «Փոսնիկ»,
«Փրանցայ» կոչումներուն բուն իմա-
տին, եւ եթէ կը մերժէ անոնց յիշատա-
կութիւնը, ատիկա անտարակոյս խոհե-
մութեան համար է, քանի որ Ահմէտ Քէօ-
միւրճիւ Վէպերին ահարկու օրերն էին՝
երբ կը թարգմանէր վէպը: 1664ին, Սէն
կոթարտի ահեղ պատերազմին, որ այն-
քան բախտորոշ եղաւ Թուրքերուն հա-
մար, Եւրոպական բանակին մէջ կային
նաեւ Փրանսական օգնական զօրաբաժին-
ներ, որոնք մեծ կորուստներով պարտու-
թեան մատնեցին Թուրքերը, եւ որոնց
յաղթանակը երկար առեւ յիշուեցաւ:

Ներկայ գիտողութիւններով մենք վե-
րադարձ կը հաստատենք մեր այն նկատու-
մը՝ թէ իմ հաւաքածոյիս վէպին ձեռագրի-
րը արդարեւ գրուած էր Քէօմիւրճեանի
համար, եւ մեր պատուական բարեկամին
Մելիք-Օհանջանեանի ծանօթութիւնը, էջ
60ին տակ, ճիշտ չէ: Քէօմիւրճեան, ու-
րեմն, կամաւոր կերպով եւ դիտաւորու-
թեամբ այժմ մեր քով եղած իր վէպի օ-
րինակին խորագրին մէջ յիշուած Յով-
հաննէս Տէրզնցին եւ որդին Սալաուտը
չէ յիշած՝ իր կատարած թուրքերէն ա-
ղատ թարգմանութեան մէջ, ինչպէս չէ
յիշած Հոսմի Պապին եւ պապականու-
թեան մասին յիշատակութիւնները, ո-
րոնք կը գտնուին Յով. Տէրզնցի հեղի-

նակութեան մէջ, որովհետեւ վերջինս յայտնի էր իբր պապական քարոզիչ իր զրած թուղթերէն: (Գործին թուրքերէն թարգմանութիւնը կրնար թուրքերուն կարգացուիլ եղածին պէս):

Յաջորդ զլուրը վէպին հայերէն փոխադրութեան պատմագրական արժէքին մասին է: Այս հատուածին վերջին մասը կարելի է վիճելի դնել: Դեռ որոշ չէ թէ ինչքան եղած է խաչատուր Կեչառեցու ձեռնմխումը «Աղեքսանդրի վարք»ին մէջ: Չենք դիտել թէ «Բարառնութեան» զատ որեւէ բան աւելցուցած է ան, կամ իրապէս ըրած է որեւէ չափով վերամշակում: Յետոյ փարէզի եւ Վեննայի վէպը բացառիկ երեւոյթ մը կ'երեւի մեր գրականութեան մէջ՝ ԺԶ. դարուն եւրոպական գրականութենէն մեզի փոխանցուած, եւ ապացոյց չունինք ըսելու որ կարելի մը պատճառով՝ մեր գրականութեան մէջ անցած է: Առ այժմ կարելի է Յով. Տէրգնիքի մէկ ժամաստապարտութիւնը նկատել՝ Մարտիրոսի մէջ արդիւնաւոր միջոցին կատարուած: Իմ մէկ ձեռագրիս մէջ, Ժենովէֆայի անկատար վէպը կըրնայ Տէրգնիքինը ըլլալ: Սակայն ո՞վ կըրնայ ըսել որ այս վէպին վերջը կորսուած է կամ վէպը կիսաւարտ մնացած: Արդէն հազիւ ութը օրինակ հանուած է, որոնցմէ մին Տաղարանի մը մէջ հատուած մըն է լսի, երկուքը ԺԶ. դարէն, իսկ հնագոյնը Վիեննայի Միխայիլեան Մանդրի թիւ 140ը, 1616էն (հեղինակուած 1587ին):

Վաստակաւոր հեղինակին պակսեր է իմ օրինակիս խորագրերը, զոր հոս կուտամ. «Պատմութիւն» փարէզ մանկանն եւ Վեննայու, դատերն Դօլֆի իշխանին, զոր թարգմանեալ ի վիճանգ (Փոսնգ) լեզուէ ի հայի. ի ձեռն տէր Յովանէս Տէրգնիքի եւ իւր որդւոյն խաչատուրին. ի քաղաքն Փոսնգոյ, կոչեցե(ա)լն Մառիթիան»: Աւելցնեմ որ իմ օրինակս ունի նոյն խորագրերը, կարմրաւ, որոնք գործածուած են Վիեննայի Միխայիլեանի թիւ 88ին մէջ, կարգ մը տարբերութիւններով:

Էջ 91ով կը սկսի վէպին Տէրգնիքու ըրնադրին հրատարակութիւնը՝ համեմատեալ հեղինակին ծանօթ միւս օրինակութեանց հետ: Խղճամիտ եւ մանրամասն եղած է համեմատութիւնը, եւ տարբերակները էջերուն տակ նշանակուած: Վէպը կ'աւարտի էջ 235:

Էջ 237ով կը տրուի «Երկու Խօսք Պատմութիւն Վենետիկ քաղաքին» ոտանաւորին: Ասոր հեղինակը խաչատուր Թոխաթեցի, զոր Հ. Բարսեղ Սարգիսեան, առանց ապացոյցի, նոյնացնել ուղած է խաչատուր Տէրգնիքի հետ, զրեթէ անծանօթ կը մնայ կենսագրութեամբ: Ո՛չ ծընդդէմն եւ ոչ ալ մահուան թուական ծանօթ է: Ծանօթ չէ նաեւ ծնողը եւ ծընդդէմն տեղը, թէեւ Թոխաթեցի կամ Եւդոկիացի (սխալմամբ Նքովպացի ալ գըրուած) կոչումը ենթադրել կու տայ որ Թոխաթեցի ըլլայ: Շահեկան է որ այս նոյն ժամանակէն ունինք Թոխաթեցի տաղասացներու բաւական թիւ մը, որոնցմէ յիշենք Յակոբ, Ստեփանոս, Թադէոս, Ղազար, Մինաս:

«Պատմութիւն Վենետիկ քաղաքին» քերթուածէն ծանօթ է 4 ձեռագիր միայն, Երեւանի Մատենադարանը: Օրինակ մըն ալ կայ Վենետիկի Միխայիլեան Մատենադարանը: 1655-56էն, Ոսկեփորիկի մը մէջ, որմէ եղած է երկու հրատարակութիւն, Հ. Ալիշանէ եւ Ա. Չոպանեանէ: Ներկայ հրատարակութիւնը առաջինն է գիտական կերպով համեմատեալ: Կ'աւարտի էջ 286, որմէ ետք կու գայ «Տեղանուններ եւ Բառարան»:

Կարեւոր երկու բնագրեր եւս կը փըրկուին ահա մոռացութենէ եւ կորուստէ՝ այս ընտիր հրատարակութեամբ:

Յիշենք նաեւ որ հատորին 96 էջին դէմ՝ գունաւոր արտահանուած են փարէզու եւ Վեննայի վէպին Երեւանի Մատենադարանին թիւ 6451 ձեռագրէն երկու մանրանկարներ, 1708էն, որոնք նպաստ կը բերեն մեր աշխարհի մանրանկարչութեան, այդ վերջի շրջանին համար:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

ՇՆՈՐՀԱԿԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ ԵՆՔ

ԱԳԱՆԱՆ ՆՈՐԱՅՐ. — Շոգ ամառ: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1965, էջ 149:

ԱԹԱՅԵԱՆ Ռ. Ա. — Կոմիտաս: Երկերի ժողովածու, Բ. հատոր. խմբերգներ: Երեւան, 1965, էջ 279:

ԱՐՇԱԿԵԱՆ ԳԻՈՐԳ. — Սեւ ու սպիտակ կարապներ: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1966, էջ 244:

ԲԱԶԵԱՆ Ս. — Արովանի գրական ժառանգութիւնը: Երեւան, «Միտք» հրատ. 1966, էջ 679:

ԳԱՐԻԲԵԱՆ ԶԵՆՐԻ. — Հայ պատմափիլիսոփայական մտքի քննական տեսութիւն: Երեւան, «Միտք» հրատ. 1966, էջ 432:

ԳԱՊԱՐԵԱՆ Ս. — Սփռաբաշայ զաղթօջաններ այսօր. (Մշակութային կեանքի ուրուագիծ): Երեւան, Հայպետհրատ, 1962, էջ 245:

ԳՈՐՈՄԱՆ ՎԱՍԻԼԻ. — Բարին ընդ ձեզ: Տպագրութիւններ Հայաստանից: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1966, էջ 111:

ԴԱԹԵԱՆ ՍԵՐԻԿ. — Հայկական ժանակ: Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ. 1966, էջ 47, պատկերազարդ:

ԴԱԹԵԱՆ ՎԱՀԱԳՆ ԱՐՄԵՆԱԿ. — Գինու երգը: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1966, էջ 191:

ԴԵՊՄԱՆ Ի. — Թուրքի աշխարհը (Պատմութեան մանրամասնական մասին): Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1966, էջ 71:

ԴՈՒՆԱՆԵՍԿԻ ԱԼ. — Գայի հետքերով (Փաստագրական վիպակ): Երեւան «Հայաստան» հրատ. 1967, էջ 297:

ԶԱՐԵԱՆ ՆԱՅԻՐԻ. — Դու ինձ կը փնտես: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1965, էջ 67 (փոքրադիր):

ԶԱՐԵԱՆ ՆԱՅԻՐԻ. — Ստանայ Դաւիթ: Հայ ժողովրդական դիցադանակ: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1966, էջ 192 (մեծադիր, պատկերազարդ):

ԶԱՐԵԱՆ ՌՈՒԲԵՆ. — Աղամեանի Շեքսպիրը: Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ. 1965, էջ 301:

ԶԱՐԵԱՆ ՌՈՒԲԵՆ. — Շեքսպիրը եւ Հայերը: Երեւան, Հայկ. Թատր. Ընկ. հրատ. 1967, էջ 73:

ԶՈՐԵԱՆ ՍՏ. — Վարդգատ: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1967, էջ 440:

ԹԱԳԻԱԳԵԱՆ ՄԵՍՐՈՊ. — Գեղարուեստական երկեր: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1965, էջ 432:

ԹԵՆՈՍԵԱՆ ՊԱՐՈՅՐ. — Հին ու Նոր (Ոտանաւորներ): Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1966, էջ 134:

ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ. — Հէքիաթներ: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1967, էջ 340:

ԼԷՕ. — Երկերի ժողովածու, Ա. հատոր: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1966, էջ 568:

ԼԷՕ. — Երկերի ժողովածու, Բ. հատոր: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1967, էջ 785:

ԿԱՊՈՒՏԻԿԵԱՆ ՍԻԼՎԱ. — Եօթ կայարաններ: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1966, էջ 559:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ Վ. Հ. Հ. — Գալակտիկաներ: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1966, էջ 72:

ՂԱՆԱԼԱՆԵԱՆ Ա. — Արովանը եւ ժողովրդական բանահիւսութիւնը: Երեւան, Արմֆան, 1941, էջ 141:

ՂԱՆԱԼԱՆԵԱՆ Ա. (Կազմող). — Հայ ժողովրդական հէքիաթներ: Երեւան, Հայպետհրատ, 1950, էջ 565:

ՄԱԹԷՈՍԵԱՆ ՀՐԱՆԴ. — Մենք ենք, մեր սարերը: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1967, էջ 289:

ՄԱՀԱՐԻ ԳՈՐԳԷՆ. — Երկերի ժողովածու: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1966, էջ 431:

ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ ՍԱՀԱԿ. — Իմ ծանօթները: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1966, էջ 392:

ՄԻՐՁԱՅԵԱՆ ՄԻՔԱՅԷԼ. — Երգեր եւ Ռոմաններ: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1966, էջ 155:

ՄԻՐՁԱՅԵԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՆ ԳԱՐԻԲԷԼ. — Անյայտ դիմադրի յիշատակարանը: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1966, էջ 535:

ՄՆԱՅԱԿԱՆԵԱՆ Ա. — Հոկտեմբերի բարեկազմներ իրայ: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1967, էջ 361:

ՄՆԱՅԱԿԱՆԵԱՆ Վ. — Գեղամ Սարեանի պոէզիան: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1963, էջ 279:

ՄՈՒՐԱՅԱՆ. — Երկերի ժողովածու, Բ. հատոր: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1965, էջ 414:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ. — Երկերի ժողովածու, հատոր Գ: Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ. 1965, էջ 593:

ՆԱԶԻՆԵԱՆ ԱՐՏԱՇԷՍ. — Հայ ժողովրդական հէքիաթներ: Երեւան, «Հայաստան» հրատ. 1967, էջ 342:

ՆԱՆՈՒՄԵԱՆ ՌՈՒԶԱՆ. — Ծերերից: Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ. 1961, էջ 116:

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ

Իտալիոյ համար . . . 3500 Լիր
Արտասահմանի համար . . . 8 Դոլար
Մէկ քիւլ՝ 250 Լիր — 0,50 Դոլար

PRIX DE L'ABONNEMENT ANNUEL

Pour l'Italie . . . 3500 Lires
Pour l'Etranger . . . 8 Dollars
Le Numéro: 250 Lires - 0,50 Dollar

ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹ ԳԱՆՈՒՍՏ ԿԻՒՂԵՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆՆ ԴԱՍՏՈՎ
PUBLIE AVEC LE CONCOURS DE LA «FONDATION CALOUSTE GULBENKIAN»

